

MESTRE DE CAPÇALERA

Escrits essencials d'educació

A càrrec de Toni Giménez i Fajardo

ANEM AL FONS DE LA QÜESTIÓ

Concepte i naturalesa de l'educació

Concepte d'educació

*Educació és allò que, trobant-se a l'abast
de tothom, gairebé ningú no escull.
Tip (Luis Sánchez Polak)*

Tota educació, general o especialitzada, comença nou mesos abans de néixer. L'ésser humà neix menys madur que no pas si l'embaràs durés un any més. Com és que la natura no ha pensat un embaràs més llarg? Esbrinar sobre la naturalesa de l'educació és fer-ho, com a mínim, des de tres accepcions: a) entesa com a criar, nodrir, alimentar. Educere: educar és alimentar, donar des de fora cap a dintre, el que hom necessita per poder-ho fer seu, integrar-ho i comprendre-ho. b) entesa com a conduir, guiar (*ducere*) l'educació és un procés humà que necessita d'un altre ésser humà per a poder-se realitzar. L'educador esdevé un guia. c) entesa com a extreure (*ex-ducere*), de dintre de la persona cap a enfora allò que cada ésser humà ja porta dins seu. Desplegar les seves aptituds i capacitats, allò que porta com a personal, irrepetible i únic. Desvetllar les seves possibilitats, potencialitats i facultats personals. Despertar el que tenim adormit (com aletargat) dins nostre.¹ Curiosament, en alemany, la paraula educar (*erziehen*) està relacionada amb *ziehen* que significa criar i també treure. Educar, doncs és tant guiar com extreure. Ajudar a que l'ésser humà desplegui les seves possibilitats alhora que guiar-lo amb saviesa. Conduir-lo al seu estat òptim de desenvolupament personal² alhora que ajudar-lo a treure cap enfora el seu propi geni i naturalesa,³ la manifestació de la pròpia essència i les capacitats que porta ocultes. Tot en plegat es resumiria en: despertar persones⁴ alhora que provocar aquest intercanvi d'entrar i sortir.⁵ Fer sortir la naturalesa que cadascú porta dins seu i fer entrar la cultura: saber d'on venim (passat), on hem aterrat (present) i quin sentit té el nostre destí (futur). Adonar-nos de l'*anthropos* (ésser humà) i de la *paideia* (educació en relació a una cultura). De fet, el romà Ciceró traduí el concepte grec *paideia*, al llatí, per *humanitas*; les humanitats són sabers que possibiliten l'engendrament social de l'ésser humà. El que és clar és que tota investigació al voltant del que és humà condueix implacablement cap a termes educatius.⁶ L'*anthropos* s'ha d'anar fent —construint— constantment; i la que ho possibilita és la *paideia*, l'educació. Aquest és el lligam entre antropologia i pedagogia.⁷ L'educació confecciona éssers humans (biografies) i produeix ésser humà (història).⁸ L'educació no és mai *apátheia*, impassibilitat.⁹

Des d'un punt de vista ontològic, com es desenvolupa un infant? Com ha de ser una infància natural? És difícil l'educació de l'ésser humà entre el pluralisme, la globalització i l'escepticisme. Però és quan cal més l'educació, per la pròpia complexitat de l'ésser humà.¹⁰ L'educació ha de ser carícia perquè ha de ser relació sense domini ni possessió.¹¹ Comenius (Joan Amos Komensky) deia que l'educació és l'art de fer germinar les llavors interiors, no pas per incubació sinó per experimentació. En la infància tenim els nostres propis ritmes i segueix diferents

als de l'adult. Gairebé mai no ho tenim en compte, perquè si fos així els programes escolars (si és que realment hi ha d'haver escola), les programacions de televisió (si és que realment han de veure la televisió), les activitats que s'organitzen per a ells (si és que els adults els hem d'organitzar la seva vida) serien radicalment diferents. En educació mai no hi ha punt i final, sempre és punt i seguit.

Educar és ajudar a una altra persona a que sigui allò que pot arribar a ser. Educar és futur i potencialitat. Un procés, un camí que es construeix dia a dia.

Naturalesa de l'educació

*Educar un infant no és un got que hem d'emplenar,
sinó una llar que hem d'escalfar.
Michel de Montaigne*

Quan fem referència a naturalesa volem dir anar a les arrels del concepte. Entenem l'educació com una pràctica intencionada que es dona des de l'acte de concepció d'un ésser humà fins a l'acte de mort. Educar és un fet social alhora que un acte d'amor i ha de tenir un fonament ètic perquè si no esdevé pur adoctrinament Educar és com sembrar: tirar llavors a la terra, com qui tira fulles al riu, sense saber quines s'endurà l'aigua, quines quedaran en una cantonada, quines s'enfonsaran o quines seran recollides per una altra persona; és com sembrar als quatre vents. L'educació és un procés que modifica qui aprèn,¹² no tan sols un pur ensinistrar (s'ensinistren els animals, les persones s'eduquen) perquè hom pugui desenvolupar la seva personalitat. És també orientar, encaminar, millorar, polir. Educar és aconseguir que l'educand s'atengui a la realitat objectiva, accepti un seguit de normes socials/morals i respecti i realitzi determinats valors ètics. Cal tenir fe en les possibilitats de cada ésser humà.¹³ Educar és transformar les informacions en coneixement i procurar que aquest coneixement pugui arribar a ser saviesa. Un coneixement, però que ha de ser crític¹⁴ davant de la informació i que ha de ser útil per a la vida professional i acadèmica però més encara per a la vida personal.¹⁵ L'educació és un acte agàpic. L'educació és conservadora: transmet per conservar. L'educació és protectora: Protegir l'infant del món, el món de l'infant; l'antic del nou; el nou de l'antic.¹⁶ L'educador esdevé un déu menor. L'educació ha de ser vital, com un foc interior que et mou. L'educació ha de ser creativa, inconformista i qüestionar-s'ho tot. També ha de ser crítica (ensenyar un coneixement capaç de criticar el propi coneixement), flexible (preparada per al canvi constant) i comunicativa (necessita de les altres persones).

Hi ha els que defensen que l'educació és un procés de pèrdua, de sostracció¹⁷ i també hi ha els que defensen tot el contrari, que és un procés d'addicció, de suma.¹⁸ Amb tot, educar és sempre una proposta ètica, però alhora és una proposta que mai no és neutral¹⁹ que ha d'interessar-se pels aspectes relacionals i personals més que no tant en els mètodes d'ensenyament.²⁰

L'educació té quatre eixos fonamentals:²¹ aprendre a fer, aprendre a conèixer, aprendre a ser, aprendre a conviure. I per a educar sempre cal un model d'ésser humà a qui volem educar i intenció d'educar. Amb l'educació arribem a esdevenir persones humanes,²² fet que no és gens fàcil si tenim en compte el pluralisme en tot, l'esperit de globalització de la societat i el pensament escèptic.²³ Però precisament per això necessita més que mai de l'educació, davant d'aquesta perplexitat de la complexitat²⁴ que li toca viure. Educar és en-seny-ar.

No obstant, tota acció educativa és, des d'un punt de vista ontològic, un fracàs,²⁵ i el dia que no ho sigui l'ésser humà haurà deixat d'existir com a tal. Però aquest fracàs és estoic, no s'hi val a ser escèptics perquè cal continuar endavant. També l'educació és una utopia, sempre som en el camí però mai no hi arribem.²⁶

En l'educació hi juguen dues forces: la centrífuga, de dintre a fora, treure cap enfora el que duem en el nostre interior, i la centrípeta, de fora a dintre: tot allò que entre en el nostre interior. Infants i adolescents tendeixen a imitar sempre models exteriors i passem per alt la importància que treguin el tresor que duen dins

seu. En l'educació calen accions instantànies com quan toquem un cable elèctric.²⁷ Actuar immediatament en relació a aquesta percepció, o sigui, percepció i acció. Tota acció educativa ha de comportar reflexió i acció. En les formes es veu el fons, i en educació, forma i fons van estretament unides²⁸ Només hi ha pedagogia activa, si no, no n'hi ha.²⁹

L'art d'educar: alguns aspectes

Educar és una tasca molt complexa (art i tècnica alhora), atès que hi intervenen molts factors i la manera pròpia de concebre l'educació per part de qui educa. Educar vol dir obrir portes, vol dir acompanyar i vol dir ajudar a aprendre a què val la pena saber i ser. El que no vol dir mai és rentar-se les mans davant dels problemes dels altres.³⁰ Educar no és tan sols transmetre una formació acadèmica i/o tècnica, sinó que cal anar molt més enllà³¹ i més enllà encara de tenir una formació cívica, d'allò que abans s'anomenava urbanitat, o sigui, tenir uns mínims educatius per funcionar entre les persones, això només són convencions que ens permeten "viure domesticats". Educar no és domesticar ni ensinistrar. Malauradament hi ha massa coses que domestiquen i no eduquen.³² Domesticar, etimològicament parlant, vol dir "fer de casa": establir lligams.³³ Els animals s'ensinistren; les persones s'eduquen. Quin és el moment en què deixem de ser animals i ens convertim en persones? Eduquem persones (autonomia personal) i ciutadans (membres d'una comunitat concreta i alhora del món). Educar (aspecte global); ensenyar (aspecte conceptual); instruir (aspecte intel·lectual); ensinistrar (aspecte de domar). L'educació hauria de ser més aviat seducció que obligació. Curiosament el dret a l'educació s'ha convertit en una obligació quan fa referència a l'educació escolar obligada d'unes edats concretes.

Educar és, com a mínim:

- Extreure (el que portem dins nostre)
- Despertar (allò que tenim adormit. La vocació es troba aquí)
- Preparar l'ésser humà perquè esdevingui un adult responsable i conscient.
- Oferir seguretat als infants, en especial a les primeres edats.
- Millorar constantment, creure en la perfectibilitat humana, que ens podem millorar els uns als altres.³⁴ El adults, per continuar el nostre procés educatiu, cal que partim de l'infant que sempre hi ha dins nostre.³⁵
- Aprendre a jugar el verb estimar, sense vergonya, sense faixes. Els infants capten de seguida si no són estimats.³⁶
- Conduir, portar cap a. Els nostres predecessors ens transmeten un llegat: hàbits, costums, creences, llenguatge, ritus, símbols, codis...
- Un procés de transformació, no pas de simple informació.³⁷ I tota transformació comporta una certa violència, tal com afirmava el filòsof de l'educació Octavi Fullat. L'informador vetlla per una presentació de la realitat; l'educador presenta el món des de la seva singularitat.³⁸ La informació pretén esdevenir completament asèptica i neutral, mentre que l'educació tracte de desvetllar la consciència de l'educand i la seva facultat de jutjar.³⁹ La informació és monodireccional; l'acció educativa només pot ser bidireccional.⁴⁰
- Perfeccionar el que podem arribar a ser, tal com deia Plató.
- Seguir el ritme de la natura: temps i paciència. Totes les educacions volen fer de l'infant el millor adult possible, descuidant que el millor seria fer-lo el millor infant possible perquè esdevingui una persona virtuosa i prudent, en el sentit dels grecs clàssics: per no descuidar la seva ànima.⁴¹ I aquí és on l'exemple de qui educa és cabdal. El filòsof Zenó de Cítion deia que calia fer-se admirar per l'exemple i l'exemple de la persona que educa és el millor referent per a l'infant. Ja sabem que els valors s'aprenen més per imitació que per oratòria. L'infant no necessita massa paraules, sinó exemples, fets i vivències.

- Sembrar als quatre vents: vés a saber quina llavor arrelarà i on i com ho farà. Ja ho deia August Wilhelm Fröbel: fer tasca de jardiners. Educar és com tirar fulles al riu, mai no sabem quin camí, quines quedaran aturades ni quines arribaran al final. Cada persona és única, irreplicable, un misteri i un tresor alhora. Tota educador ha d'ajudar-lo a posar-se en el camí correcte per a què es conegui el millor possible a si mateix i pugui donar el millor de si mateix.
- Fer homes i dones amb capacitat de pensar per si mateixos, amb voluntat d'autonomia, no pas subjectes dependents i heterònoms.⁴²
- Tenir paciència (cada educand necessita el seu temps), calma (no posar-se nerviós, no atabalar-se, deixar fluir; Sense pressa però sense pausa), parsimònia (una calma interior en la manera de fer), donar temps; esperança en el propi acte educatiu (futur, canvi) i una mena de fe en les possibilitats de l'educand.
- Una cursa de fons, no pas de velocitat, sense meta final, tan sols amb metes volants.
- Essencialment una relació de poder: qui mana imposa la seva veritat.⁴³ diu que el poder legitima la veritat i aquesta veritat dona la llibertat per actuar com calgui.⁴⁴
- Aprendre a provocar un desequilibri perquè l'educand sàpiga enfrontar-se a si mateix. Cal destruir i tornar a crear; els infants més petits ho fan: desfan sempre allò que fan. Només així es pot tornar a construir. És l'adult el que es cristal·litza i no vol desfer res.
- Fer persones crítiques, tal com deia Paulo Freire.
- Sembrar. No esperar recollir de seguida, ni tan sols a mig termini, per tant, no llençar la tovallola, esperar. Cap esforç no cau en terra eixorca.
- Un acte d'acollida: acollir per fer vèncer les pors.
- Adonar-nos de l'ambigüitat humana.
- Fer-nos conscients que sempre hi ha asimetria entre qui educa i educand.
- També frustrar, retallar, prohibir perquè això et prepara per quan les coses et van malament o no succeeixen com esperaves, fet que succeeix més sovint del que pensàvem. Estadísticament tot s'explica, però personalment tot es complica.⁴⁵

Les diverses dimensions de l'ésser humà

*Les plantes milloren amb el conreu;
l'ésser humà millora amb l'educació.
Jean Jacques Rousseau*

L'ésser humà és polivalent, pluridimensional, ric en dimensions. N'hi ha quatre de fonamentals:⁴⁶ la dimensió somàtica, la dimensió psicològica (vida psíquica i conducta), la dimensió social (política, moral, artística, lúdica) i la dimensió transcendental. L'ésser humà és *homo theoreticus* (que viu per al pensament), *homo aestheticus*, *homo religiosus*, *homo socialis*, *homo politicus* (dominador, autoritari), *homo oeconomicus* (pensa en els aspectes econòmics de la llar), *homo poiesis*, *homo prosaicus*, *homo faber* (treballador), *homo ludens* (lúdic, jugarer), *animal symbolicum* (li dones un full de paper a un infant i un llapis i li dius que dibuixi un camió. Farà "brmm, brmm" encara que per a tu aquell dibuix no representi un camió perquè n'esperes la forma predeterminada. Això és el simbolisme: un plàtan com a telèfon). Una paraula o una imatge és simbòlica quan implica quelcom més que el seu significat obvi i immediat.⁴⁷ Els arquetips és allò heretat i reflecteixen els components de l'inconscient col·lectiu, com ara la mort o escollir company o companya, i es manifesten simbòlicament en la religió, el mite, el conte, la metàfora i el somni. És un ésser de praxi i acció. Aquestes dimensions fins i tot poden arribar a determinar-lo com un ésser complex i bipolaritzat:⁴⁸ *sapiens* i *demens* (racional i delirant); *empiricus* i *imaginarius* (empíric i imaginari); *economicus* i *consumans* (estalviador i consumidor). La dimensió interpersonal (ja sigui entre persones o a través dels textos d'aquestes), la dimensió agàpica (l'amor entès com a àgape és l'amor de caritat, el que implica entrega personal, donació

integral, no pas de possessió ni de domini, sinó de donació generosa; hom es posa a disposició del seu pròxim i es nega a si mateix), la dimensió eròtica (entesa com a plenitud), la dimensió històrica (per ajudar-lo a entendre la història pretèrita i el present quotidià), la dimensió ètica (consciència moral de la persona), la dimensió sociocultural.⁴⁹ L'ésser humà és un animal social però no per naturalesa, sinó de manera artificial. La socialització és un dels eixos de l'educació però és quelcom obligat. Molts infants s'espatllen perquè han de patir aquest procés d'una manera massa dura o ràpida. La dimensió moral, o sigui, tenir uns drets, uns deures i saber-los respectar necessita d'un Absolut, sinó deixa d'existir i queda en pur sentiment moral que pot ser eliminat amb una bona psicoteràpia, però no en canvi, quan l'obligació moral transcendeix la facticitat de qualsevol sentiment.⁵⁰ La moral no s'ensenya, sinó que es practica.⁵¹ En totes les dimensions, la filosofia hi té un caràcter transversal.⁵²

La pedagogia com a ciència

La pedagogia és la ciència pròpia de l'educació; no hi ha "ciències de l'educació", si de cas hi ha ciències que tenen a veure amb l'educació (antropologia, sociologia, psicologia, filosofia, biologia). La pedagogia beu d'aquestes diverses fonts. Hostes vingueren que de casa ens tragueren. La pedagogia és al magisteri com la tecnologia a la tècnica. Quina llàstima que algunes universitats europees i de casa nostra l'han tret de la seva oferta acadèmica. Això ja diu molt de la poca consideració que té l'educació que, curiosament, considerem la base de la societat. Tothom diu la seva, en educació, però cal diferenciar opinió d'argumentació.

També cal diferenciar pedagogia de pediatria. Els i les pediatres han d'evitar de donar consells pedagògics; ni la seva formació acadèmica ni la seva tasca professional els ho capacita; són metges, metges especialitzats en infants. Hi ha el perill que l'educació s'acabi convertint en una branca de la medicina aplicada, després de tantes investigacions neurològiques i genètiques.⁵³

La pedagogia té postulat epistemològic pel principi antropològic d'educabilitat i troba la seva pròpia importància i legitimitat en la vida i desenvolupament de l'ésser humà. Qui sap sobre educació és un pedagog i qui posseeix l'art d'educar és un educador.⁵⁴ A un estat li poden molestar certs educadors, però l'incomoden molt més els pedagogs perquè aquests poden engendrar multitud d'educadors "inoportuns".⁵⁵

Setembre 2025.

Trobareu els articles anteriors a l'apartat [Articles](#) de la meva pàgina web.

¹ Walter Howard, *La música y el niño*, Buenos Aires: Editorial Universitaria, 1976: 33.

² Violeta Hemsy de Gainza, *Ocho estudios de psicopedagogía*, Buenos Aires: Paidós, 1982: 35.

³ Thomas Moore, *Reflexiones*, Barcelona: Urano, 1996: 75.

⁴ Emmanuel Mounier, *Obras completas*, Salamanca: Sígueme, 1990: 544.

⁵ Teresa Duran i Roser Ros, *Primeres lectures. Llegir abans de saber llegir*, Barcelona: Pirene, 1995: 80.

⁶ Octavi Fullat, *Antropología filosófica de la educación*, Barcelona: Ariel, 1997: 21.

⁷ Octavi Fullat, *Antropología filosófica de la educación*, Barcelona: Ariel, 1997: 23.

⁸ Octavi Fullat, *La agonía escolar*, Barcelona: Humanitas, 1986: 105.

⁹ Octavi Fullat, *Verdades y trampas de la pedagogía*, Barcelona: Ceac, 1984: 42.

¹⁰ Francesc Torralba, "El jo en la modernitat. Del titanisme a la descomposició" a *Ars Brevis* (2), pàgs. 83-106, 1996.

¹¹ Joan-Carles Mèlich, *La lliçó d'Auschwitz*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.

-
- ¹² Carlos Daniel Fregtman, *Música transpersonal*, Barcelona: Kairós, 1990: 14.
- ¹³ Edgar Morin, *La mente bien ordenada*, Barcelona: Seix Barral, 2003.
- ¹⁴ Keith Swanwick, *Música, pensamiento y educación*, Madrid: Morata, 1991: 130.
- ¹⁵ Clive Beck, *Educational Philosophy and Theory*. Boston: Little Brown, 1974.
- ¹⁶ Tal com deia la filòsofa Hannah Arendt.
- ¹⁷ Jean Jacques Rousseau n'és un exemple.
- ¹⁸ John Locke n'és un exemple.
- ¹⁹ Jaume Cela, *Calaix de mestre*, Barcelona: Rosa Sensat, 2001: 40.
- ²⁰ Joaquim Franch en el llibre *Pedagogia del grup i del projecte*, escrit per Jaume Trilla, Barcelona: Eumo/Edicions 62, 2000: 58.
- ²¹ Jaume Cela, *Calaix de mestre*, Barcelona: Rosa Sensat, 2001: 64.
- ²² Emmanuel Kant, *Réflexions sur l'éducation*, París: Vrin, 1980: 34.
- ²³ Albert Sáez, "Educar al hombre mediático", a *Ars Brevis* (2), pàgs. 279-288, Barcelona: Universitat Ramon Llull, 1996: 284.
- ²⁴ Albert Sáez, "Educar al hombre mediático", a *Ars Brevis* (2), pàgs. 279-288, Barcelona: Universitat Ramon Llull, 1996: 288.
- ²⁵ Octavi Fullat al pròleg del llibre de Joan Carles Mèlich, 1995: 10.
- ²⁶ Octavi Fullat, *La agonía escolar*, Barcelona: Humanitas, 1986: 22.
- ²⁷ Jiddu Krishnamurti, *Pedagogía de la libertad*, Barcelona: RBA Integral, 1996: 166.
- ²⁸ Salvador Cardús, *Ben educats*, Barcelona: La Campana, 2003: 64.
- ²⁹ Philippe Meirieu, *En la escuela hoy*, Barcelona: Octaedro, 2004: 234.
- ³⁰ Jaume Cela, Juli Palou, *Va de mestres*, Barcelona: Rosa Sensat, 2004: 43.
- ³¹ Salvador Cardús, *Ben educats*, Barcelona: La Campana, 2003: 115.
- ³² Carlos González, *Bésame mucho*, Madrid: Temas de Hoy, 2003: 242.
- ³³ D'això en parla Salvador Cardús al seu llibre *Ben educats* (2003: 66) i Antoine de Saint-Exupéry, en veu del Petit Príncep quan la guineu fa referència a què domesticar vol dir crear lligams.
- ³⁴ Savater, *El valor de educar*, Barcelona: Ariel, 1997: 18.
- ³⁵ Walter Howard, *La música y el niño*, Buenos Aires: Editorial Universitaria, 1976: 132.
- ³⁶ Jaume Cela, *Amb veu de mestre*, Barcelona: Edicions 62, 1993: 41-42.
- ³⁷ Lluís Duch, *La substància de l'efímer*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002: 31.
- ³⁸ Lluís Duch, *La substància de l'efímer*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002: 25.
- ³⁹ Lluís Duch, *La substància de l'efímer*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002: 28.
- ⁴⁰ Lluís Duch, *La substància de l'efímer*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002: 28.
- ⁴¹ Thomas Moore, *El cuidado del alma*, Barcelona: Urano, 1993: 84.
- ⁴² Lluís Duch, *La substància de l'efímer*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002: 164.
- ⁴³ Michel Foucault, *L'ordre del discurs i altres escrits*, Barcelona: Laia.
- ⁴⁴ Michel Foucault, *L'ordre del discurs i altres escrits*, Barcelona: Laia.
- ⁴⁵ Daniel Pennac, *Mal d'escola*. Barcelona: Empúries, 2008: 9.
- ⁴⁶ Francesc Torralba, *Per què creure. La raonabilitat de la fe*, Barcelona : Eddebé, 2000: 47.
- ⁴⁷ Segons Carl Jung, *Man and his symbols*, Yugoslavia: Maldinska; 1964: 20. Jung creia que la funció del símbol és descriure els arquetips o imatges primigènies.
- ⁴⁸ Edgar Morin, *Los siete saberes necesarios para la educación del futuro*, 2001: 70. Barcelona: Paidós.
- ⁴⁹ Francesc Torralba, *Pedagogía del sentido*, Madrid: PPC, 1997: 71-77.
- ⁵⁰ Octavi Fullat, *La agonía escolar*, Barcelona: Humanitas, 1986: 10.
- ⁵¹ Celéstín Freinet, *La educación moral y cívica*, Barcelona: Laia, 1972: 17.
- ⁵² Francesc Torralba, *Pedagogía del sentido*, Madrid: PPC, 1997: 86.
- ⁵³ Howard Gardner, *Las cinco mentes del futuro*, Barcelona: Paidós, 2005: 13.
- ⁵⁴ Mercè Torrents al capítol "Acció i pensament" (compartit amb Eulàlia Collelledumunt i Carme Torrents) al llibre *Pedagogia amb veu de dones*, de Pilar Heras i Conrad Vilanou, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1999: 99.
- ⁵⁵ Octavi Fullat, *Verdades y trampas de la pedagogía*, Barcelona: Ceac, 1984: 22.